

Muhasebecilerin Eserlerinde Muâmele-i Şer‘iyyenin Yeri: Çözüm Yöntemleriyle Murabaha Problemleri

Tuba Oğuz

Ankara Üniversitesi

Felsefe(Bilim Tarihi)Anabilim

Dalı Doktora Öğrencisi

Özet

Bu çalışmada, Osmanlılardaki klasik dönem muhasebe matematiği kitaplarında yer alan ve vakıf muhasebesi hesapları dolayısıyla muhasebecilerin genellikle gündeminde olan muâmele-i şer‘iyye hesaplarını ortaya çıkarmak amaçlanmıştır. Sonuç olarak da söz konusu dönemde muhasebeciler tarafından telif edilen kitapların yedi tanesinde bu konunun değişik biçimlerde işlendiği tespit edilmiştir. Eserlerde, konuyla ilgili farklı tipte problemlerin çözüm yöntemleriyle irdelendiği ve bu konunun 15. ve 17. yüzyıllar arasında kesintiye uğramaksızın ele alındığı görülmüştür. Problemlerin ifade biçimi fetva kitaplarındaki üsluba benzer olsa da matematiksel işlemlerin günümüzdeki faiz hesapları ile uyum içinde olduğunu söylemek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Osmanlılar, Muhasebeci, Murabaha, Muâmele-i Şer‘iyye, Faiz.

Jel Kodu: G19, M41

Abstract (Muamele-i Seriyeye in Treatises Written by Ottoman Accountants: Problems about “Murabaha”)

This study aims to investigate calculations about muamele-i seriyeye accounts in mathematics manuscripts, during the traditional period of Ottomans. Also, we analyze how the solution techniques were handled by accountants in these treatises. Findings indicate that problems about muamele-i seriyeye have been treated in seven books from the 15th century to the 17th century, without interruption. Thus, accountants mention different types of problems in their treatises. Although, expression of the problems are similar to the one in the fetwa texts, it is possible to say that the mathematical process comply with current interest calculations.

Key Words: Ottomans, Accountant, Murabaha, Muamele-i Seriyeye, Interest.

Jel Code : G19, M41

Giriş

15 ve 17. yüzyıllar arasındaki Osmanlı muhasebe matematiği eserlerinin genellikle problemler kısmında “muâmele-i şeriyeye”, “muâmele tariki” veya “rıbh” olarak karşılaşılan ve paranın belli oranda nemalandırılmasına dair yapılan hesaplar, basit bir matematik probleminin çok daha ötesinde olup, bu dönemde oldukça yaygın görülen bir işlemin muhasebecilere öğretilmesi gayesine matuftur.

Osmanlılarda gerek gerçek kişiler arasındaki borçlanmalarda gerekse de gerçek kişiler ve tüzel kişiler arasındaki borçlanmalarda başvuru ve muâmele-i şer'iyeye adı altında, verilen borcun fazlasıyla geri alınması usûlü, devlet tarafından bir takım esaslara bağlanarak, meşruiyet kazanmıştır. Ödünç alınan paranın fazlasıyla

geri ödenmesinde, faiz uygulamasından uzaklaşmak için şekli bir takım şartların yerine getirilmesi gerekmiş ve böylece borçlanma akitleri, devletin dayandığı şer'î hukukun temelleri sarsılmadan yapılagelmiştir.

Söz konusu borçlanma akitlerinde, elde edilen gelire “rıbh”, parayı gelir getirmek üzere vermeye “istirbah” ve işletme tarzına “muâmele-i şer'iyye”, “murâbaha-ı meriyye” veya sadece “muâmele” ve “murâbaha” denir.

Gerek gerçek kişiler arasında gerekse de kişiler ile tüzel kişiler arasında gerçekleşen borçlanmalardaki şer'î muamelelerin İslam fıkıh kaynaklarındaki dayanağı, “îne satış” denilen, bir malın veresiye olarak satılıp alıcıya teslim edildikten sonra, yine alıcıdan peşin ama daha az bedelle satın alınması yöntemi olmuştur (Akgündüz, 1988: 160). Burada, bu yöntemin uygulama alanı bulduğu müessese yani söz konusu tüzel kişi ise para vakfı müessesesidir. Faizin yasak olduğu bir toplumda, faiz yasağıyla karşı karşıya kalmadan tıpkı bankalardan yapıldığı gibi borç temin etmede, ihtiyaç sahiplerinin imdadına para vakıfları yetişmiştir (Gözübenli, 1994: 70).

Muhasebe kayıtlarında murabahaya yer verilme düzeyine dair birtakım tespitler yapılmış (Koyunoğlu, 2008: 256,257) veya şeriyye sicilleri vasıtasıyla toplumsal hayatta murabahanın nasıl tatbik edildiğinin ortaya çıkarılması mümkün olmuştur (Aydın - Tak, 2010: 428,557). Ancak konunun matematik eserlerindeki durumu şimdiye kadar aydınlatılmamıştır. Zira konu, Osmanlı matematiği ile ilgili en fazla rağbet edilen medrese kitaplarında dahi işlenmemiştir. Amacımız, muhasebecilerin matematik kitaplarında bunlarla ilgili hesapların mevcudiyetini vurgulamak ve muhasebecilerin aritmetik becerileriyle murabahaya nasıl katkıda bulduklarını ortaya çıkarmaktır.

Bu bağlamda incelenen eserler, muhasebe matematiği eserlerinin hız kazandığı 15. asrın sonu ve 17. asrın başı arasındaki dönemden seçilmiş, devamındaki asırlar bu hareketin yavaşlamasından ötürü çalışmamızda göz ardı edilmiştir. Çalışmanın ilk bölümünde, Osmanlılarda murabaha ve uygulama şekli ile alakalı birtakım tarihsel malumata değinilmiştir. İkinci bölümde ise seçilen eserlerin kısaca tanıtımının ardından, çözüm yöntemleriyle murabaha problemleri irdelenerek, eserlerin konuyla ilgili önemli görülen yerlerinden alıntılar yapılmıştır.

1. Tarihsel Arka Plan

1.1. Vakıf Paralar ve Muâmele-i Şer'iyeye

Para vakıfları, herhangi bir vakfın mal varlığının tamamı veya bir kısmının nakit para olarak vakfedildiği paralardır (Özcan, 2003: 10). Ancak vakfedenin şartlarının dini nass gibi kabul edildiği vakıf paralar iki kısımdır: Birincisi, rıbh alınmaksızın ödünç verilmesi meşrut olanlardır ki müteveli bunlardan muâmele-i şer'iyeye suretiyle kar alamaz. İkincisi ise, hayra sarfedilecek rıbh mukabilinde, taliplerine borç verilmesi meşrut olanlardır ki müteveli bunlardan kar alabilir (Bilmen IV-V, 1949: 345, 47). İşte bu ikinci durumda, para vakfının iki yönlü faaliyet gösterdiği görülmektedir. Birincisi, vakfedilen paranın borç verilerek, bu yolla gelir elde edilmesidir. Bu açıdan para vakıfları, kredi kurumu niteliğindedir. Elde edilen gelirin vakfın kuruluş amaçlarına sarf edilmesi de para vakıflarının diğer bir yönüdür (Özcan, 2003: 283). Yani, para vakıfları, ihtiyacı olanlara, ihtiyacını gördükten sonra geri ödemesi kaydıyla ödünç verilmesi için vakfedilmiş paralardır (Gözübenli, 1994: 54). Ancak gelir elde edilmesi ve kar beklentisi ile ödünç verilmesi ancak parayı vakfedenin kar şartını koşması durumunda

mümkündür. Ve vakıf paranın işletilmesi sırasında en çok kullanılan yöntem, sözünü ettiğimiz muâmele-i şer‘iyye yöntemidir (Kurt, 1996: 40).

Aşağıda da temas edileceği gibi, iktisadi zaruretlere, halk arasındaki adetler ve hayır işleri kaygısıyla kendisine yönelen ve temeli îne satış olarak bilinen bu muamele, Osmanlı hukukçuları tarafından vakıf paraların işletilmesi için ilham kaynağı olmuş ve İslam hukukuna uygun hale getirilen şeklinin kabul ve tatbik edilmesinden ötürü adına “muâmele-i şer‘iyye” denilmiştir (Akgündüz, 1988: 161).

1.2. Vakıf Paraların İşletilme Şekilleri

Para vakfına ilk fetva veren Ebu Hanife’nin talebelerinden İmam Züfer’e (ö. H. 124/M. 742) göre vakfedilen nakit para ve vakfedilen menkulün satış bedeli, mudârebe (sermaye-emek ortaklığı) veya bidâa (sermaye) yolu ile verilir ve elde edilen kar (rıbh, anapara üzerindeki fazlalık), vakfın hayrına sarfedilir (Kurt, 1996: 20-21,34). İleriki dönemlerde vakıf paraları, mudârebe, bidâa, îne satış, beyu’l-istiğlal gibi yollarla işletilmiş ancak paranın işletilmesi sırasında en çok kullanılan yöntem, muâmele-i şer‘iyye olmuştur (Kurt, 1996: 40-41,170). Muamele terimi, önceleri mudârebe ile aynı anlama gelirken, nakit paranın vakfına bağlı olarak kapsamı genişlemiş ve îne satışın meşru şeklini almak üzere, vakıf parayı İslami ölçüler içinde kullanmak ve nemalandırmak anlamı kazanmıştır (Kurt, 1996: 34).

Muâmele-i şer‘iyye yapılırken, para alım-satımı yapılmamasına dikkat edilmiş ve alacaklıya ödenecek farkın mutlaka satım akdi ile doğmuş bir borç olmasına özen gösterilmiştir. Bu durum, muâmele-i şer‘iyyeyi faizden ayıran bir özelliktir (Kurt, 1996: 45). Daha açık bir ifadeyle bu durumda, müteveli bir malı, vakıf paradan ödünç almak isteyen şahsa, vadeli bedelle satar. Malı satın alan bu şahıs, teslim aldığı

malı daha düşük ama peşin fiyatla üçüncü bir şahsa satar. Üçüncü şahıs, satın aldığı aynı malı, peşin olarak verdiği bedel mukabili mütevelliyeye satar (Kurt, 1996: 47).

1.3. Vakıf Paralar ve İşletilme Şeklinin Meşruiyetiyle İlgili Tartışmalar ve Müessesenin Osmanlılarda Resmîyet Kazanması

Muamele-şer'iyeye ve uygulama alanı bulduğu para vakfî müessesesi 16. asırda ulema arasında çok tartışılmış ve bu tartışmalar ancak padişahın müdahalesiyle sona erdirilebilmiştir.

Şeyhülislam Molla Hüsrev (15. yüzyıl) ve Şeyhülislam İbn Kemal döneminde ulema arasında bu konuyla ilgili ciddi bir görüş ayrılığı olmadığı bilinmektedir. Ancak, 1545-1547 yılları arasında Rumeli Kazaskerliği yapan Çivizade Muhyiddin Mehmet Efendi (ö.954/1547) para vakfının meşruiyetini münakaşa konusu yapmış, neticede Çivizade para vakıflarının yasaklanması konusunda bir hüküm çıkartmada başarılı olmuştur. Çivizade'nin ölümü üzerine para vakfî konusu, padişahın emriyle tekrar incelenmiştir. Aralarında Ebussuud Efendi'nin de bulunduğu önde gelen ilim adamlarının ortak bir tavır almaları üzerine, 1545-1547 yılları arasında süregelen para vakfî konusundaki yasak, 955/1548 yılında kaleme alınan bir emirle kaldırılmıştır (Özcan, 2003: 28-46; Okur, 2005: 41-43).

Menkullerin vakfî, gayr-ı menkule bağlı olarak caiz görüldüğünden ve hatta bu koşul olmaksızın cevazı İmam Muhammed tarafından örf ve teamül kriterine bağlanarak mümkün olduğundan, nakit paranın vakfî da bu kapsam içinde değerlendirilmiştir. Ayrıca, kârı bir hayra sarf edilmesi amacıyla, rıbh karşılığı ödünç verilmesi şart koşulan nakit paraların araya bir muamele sokulmak şartıyla borç verilebilmesi,

Ebu Yusuf'a göre caizdir. Ancak, tüm tenkitlerin bertaraf edilmesi için fetvalarda İmam Züfer'in görüşü esas alınmıştır. Mahkeme kararları ve vakfiyeler Ebussuud Efendi'nin fetvası doğrultusunda düzenlenmiştir (Kurt, 1996: 21,49).

Ebussuud Efendi'ye reddiye yazarak bu tartışmaya katılan bir diğer âlim olan İmam Birgivi mütevellilerin vakıf paranın işletilmesinin meşru Őekillerini bilmediklerini ne sürmüş ve bu müessesenin faize kapı açacağını belirtmiştir (Kurt, 1996: 19). Fakat Birgivi'nin tüm bu gerekçeleri, para vakfı uygulamalarında herhangi bir etkide bulunmamıştır.

Para vakıflarının uygulama alanı, sosyal ve kültürel işlevler icra edecek kadar genişlemiştir. Esnaf birlikleri arasında oluşturulan esnaf sandıkları, mahalle ve köylerde kurulan avarız vakıfları, ortak faaliyetlerin yürütülmesi ya da mali sıkıntıya düşen ailelere yardım edilmesi gibi hizmetler görmüştür. Bu vakıf ve sandıklarda muhafaza edilen paralar, ihtiyaç duyanlara ıstirbah edilmiş ve murabaha ile işletilen paralar sayesinde başta vergi olmak üzere bir takım ortak mükellefiyetlerin karşılanması, çalışamayacak duruma gelenlerin iaşesi, mahallenin bakım ve tamiri, cenazelerin kaldırılması, müezzin, muallim gibi görevlilerin ücretlerinin ödenmesi vb. işler çok daha kolay hale gelmiştir (zcan, 2003: 77-86). Ayrıca, para vakıfları, piyasadaki nakit ve kredi ihtiyacını karşılayan bir alternatif olarak desteklendiğinden, tespit edilen muamele oranları ile kanun dışı faizciliğe karşı bir finansman işlevini görmüştür. (zcan, 2003: 58-64). Bununla birlikte para vakıfları, yol, eşme, köprü gibi imar faaliyetlerinin ya da cami, medrese gibi müesseselerin (faaliyete geçmesi ve kurulması için olmasa da) varlığını sürdürmede etkin bir rol oynamıştır (zcan, 2003: 327).¹

1 Para vakıflarından alınan borçların küçük meblağda olması, paraların ticaret ve üretime yönelik olmaktan ziyade tüketim amaçlı kullanıldığına delil teşkil etmiş gibi görünmektedir. Bkz. (Koyunoğlu, 2008: 272).

İne satıştan elde edilecek kar oranı, on'a on iki (%20), on'a on bir (%10) ve on'a on bir buçuk (%15) şeklinde olması, ulema tarafından kabul edilmiştir. (Akgündüz, 1988: 162; Özcan, 2003: 59). 1887 tarihli murabaha nizamnamesinde ise oran %9'a indirilmiştir (Çağatay, 1971: 51). Borcun vadesi ise genellikle bir yıldır (Özcan, 2003: 62,302).

1.4. Muâmele-i Şer'îyyenin Hukukî Şekilleri

Faize karşı bir çıkış yolu olarak başvuru olan ve İne satışın daha geliştirilmiş ve resmiyet kazandırılmış bir şekli olan muâmele-i şerîyyenin Hanefi hukukçularınca meşru görülen iki hukuki şekli şöyledir:

Birincisi: Vadeli satım akdi muamelesi ile mütevellî bir malı, vakıf paradan borç almak isteyen şahsa, vadeli bedel ile satarak, teslim eder. Bu şahıs, teslim aldığı malı daha düşük ama peşin fiyatla üçüncü bir şahsa satar. Malı düşük fiyatla satın alan üçüncü şahıs, satın aldığı aynı malı, verdiği bedel karşılığında peşin olarak mütevellîye satar. Mesela A, B'den ribh ile 1000 lira almak istediğinde, B 1000 liralık malını 1150 liraya bir seneliğine A'ya satar. A satın aldığı malı D'ye 1000 liraya peşin olarak verir ve D de aldığı malı tekrar B'ye aynı fiyata satar.

İkincisi: Karz ve hibe akdinde ise, mütevellî, borç isteyen şahsa borç verir. Sonra ribh miktarına göre bir malı belli bir süre vadeli olarak borç alana satar. Borç alan şahıs, üçüncü bir şahıs vasıtasıyla satın aldığı malı mütevellîye bağış ettirir. Mesela A, B'den 1000 lira borç alırken, 150 lira veya bir mal da satın alır. Bu malı C'ye bağışlar, C'de B'ye bağışlar. Bu durumda B, 1000 lirada 150 lira kazanmış olur (Akgündüz, 1988: 162).

Para vakıflarından muâmele-i şer'iyeye yolu ile para almak isteyen kişinin nasıl bir yol takip edeceği fetvalarda aşağıdaki gibi açıklanmıştır:

Zeyd, Amr'dan muameleye bin akçe ister. Zeyd, “onun on bir üzerine”, Amr'dan bin akçe alır. Amr, bir kaftanı Zeyd'e yüz akçeye satar. Zeyd, kaftanı önce Bekir'e hibe etse; sonra da Bekir, kaftanı Amr'a hibe etse, bu yöntem muâmele-i şer'iyeye midir?

Cevap: Şer'iyedir (Özcan 2003: 56).

Bir kimse, diğeri bir kimse üzerindeki altı yüz kuruş alacağı için ve doksan kuruş ribh almak için bir kitabını bir yıl süre ile borç verdiği kimseye satar. Bu kimse kitabı üçüncü bir şahsa hediye eder. Bu üçüncü şahıs aynı kitabı, borç verene hibe etse, yıl sonunda alacaklı, borçludan doksan kuruşunu geri istediğinde borçlu, “kitabın sana geri geldi, para vermem” diyebilir mi?

Cevap: Diyemez (Çağatay, 1971: 46).

Osmanlı'da uygulanan şekliyle muamele-i şer'iyeye, yukarıda ifade edilen vadeli satım veya karz ve hibe akitlerinde olduğu gibidir. Muâmele-i şer'iyeye, gerçek kişilerle tüzel kişiler arasında olduğu gibi, gerçek kişiler arasında da caridir.

Bunun dışında muâmele-i şer'iyenin bir diğeri şekli ise şöyledir:

Paraya ihtiyacı olan A şahsı B şahsından 10.000.000 lira borç ister. B şahsı A şahsına istediğı 10.000.000 lirayı bir yıl sonra ödemesi şartıyla vermekle birlikte, gerçek değeri 100.000 lira olan bir malını (mesela bir kalemi), bir yıl vadeyle 2.100.000 lira fiyatla A şahsına satar. Bu işlem sonucunda, A şahsı ihtiyacı olan parayı bir yıl sonra

ödemek şartıyla elde etmekle birlikte, kalem satışı da gerçekleştiği için, aldığı 10.000.000 lira parayı bir yıl sonra B şahsına kalem parasıyla birlikte 12.100.000 lira olarak öder.

Bu mal gerçek değerinin çok üstünde bir değerle satıldığı için usûlen gereken hibe ve teslim işlemine bazen ihtiyaç duyulmamıştır (Gözübenli, 1994: 63-64).²

16. yüzyılda, vakıflardan ve kişilerden alınan borcu, borca karşılık ödenmesi gereken rıbh miktarını, satım akdi için araya giren malı(nesneyi) ve uygulama şekliyle ilgili diğer detayları göstermesi itibariyle, aşağıdaki örneklere temas etmek yerinde olacaktır.

Vakfa borçlanma:

“Yorgi b. Balaban’ın Abdurrahman Çelebi ile Elhac Muslihiddin’in vakıf akçesinden bin yüz akçe borç aldığı:

Fasl Vech-i tezkiretü’l- huruf oldur ki karye-i Kuzguncuk’da mutavattın olan Yorgi b. Balaban meclis-i şer’de şöyle ikrâr-ı sahih ile ikrâr edip dedi kim Abdurrahman Çelebi ile merhûm Elhac Muslihiddin’in akçesini şer’î muamele ile vermek için nâib-i menâb olan İbrahim b. Abdullah karz-ı hasen bin akçe aldım ve çuha-ı asumanî bahâsından yüz akçe cem’an bin yüz akçe borcum vardır, on iki ayda edâ etmek üzerine deyn-i mezbûr için hududu malûm bağımı ve bostanımı rehin verdim deyicek mezkûr İbrahim tasdik ettikde mezbur meblağ için Yani b. İstefan kefil olup İbrahim kabul ettikten sonra sebt-i sicil olundu.

² *Muamele-i şer’iyyenin Osmanlılarda uygulanan şeklini, şer’iyye sicillerinde görmek mümkündür.*

Tahrîren fi Cemâziyelâhir sene 925

Şuhudü'l-mazmûn

Musa b. Kassab, Müezzîn mahmud v. İşhak ve gayruhüm mine'l-müslimîn”

(Aydın - Tak, 2010: 428,557).

“Bahriye Mescidi'nin vakfindan Ahmed b. Abdullah'a ödünç verilmesi:

Vech-i tahrir-i sicil budur ki

Kasaba-i Üsküdar'dan, Hürrem b. Abdullah meclis-i şer' de zikr olınan kasabadan Ahmed b. Abdullah mahzarında, Nuriye Hatun bt. Üveys, Bahriye mescidinin mumu için vakf eylediği bin akçeyi sene-i kâmile tamam olunca vermek şartı üzere verdim ve yüz akçe kaftan bahâsından cem'an bin yüz akçe olur, dedikde mezkur Ahmed b. Abdullah vech-i meşrûh üzere mukır olduktan sonra meblağ-ı mesfûra oğlu Musa kefil bi'l- mal olup sebt-i sicil olundu. Tahrîren fi 2 Rebiulahir sene 932.

Şuhûdü'l- hal: Neccar Mahmud b. Abdullah, Dellak Mustafa b. Abdullah, Mehmed b. Süleyman ve gayruhüm.”

(Dağdaş - Berktaş, 2010 : 327, 385)

Kişiler arası borçlanma:

“Hacı Ali b. Mustafa'nın, Ayşe bt. Sinan Bey'den ödünç aldığı:

Vech-i tezkiretü'l- hurûf budur ki

Hacı Ali b. Mustafa, meclis-i şer' de Ayşe bt. Sinan Bey'in vekili olan yeniçeriyân zümresinden Hamza b. Abdullah mahzarında takrîr-i

meram kılıp, eyitti ki, iki bin akçe karz-ı hasenden ve iki yüz yirmi bahâ-ı kaftandan cem'an iki bin iki yüz yirmi akçe deynim vardır, tarih-i hicrinin dokuz yüz otuz bir evvel Rebi'ülevvelinin guresindendir, gurre-i mezbûrun otuz ikincisine varınca edâ etmek üzere deynim vardır, dedikde kararı mezkûr Hamza talebiyle deftere sebt olundu. Tahrîren fî evâsıt-ı Şevvali'l- mübarek, sene 930.

(Dağdaş - Berktaş, 2010 : 348,376).

Görüldüğü gibi, faiz yasağını aşmak için geliştirilen dolambaçlı yollar, Osmanlılarda hukukî olarak kendini kabul ettirmiş ve işlemlerde elde edilen nemanın kullanımında, aşılması mümkün olmayan engeller bulunmamıştır. Bu durumlarda rıbh olarak tanımlanan nema, genellikle, fiyatı rıbh miktarına eşit kabul edilen bir parça kumaştır. Düzenlemede borçlanan kişi, borç aldığı miktarın yanı sıra fiyatı nema miktarına eşit kabul edilen nesneyi de alıyor gibi gözük müştür. Borç geri ödenirken kumaşın (nesnenin) ödemesi de yapılmıştır (Pamuk, 1999 : 84-87).

O halde muâmele-i şer'iyenin aslında, işlemlerin örfî hukuka uygunluk arz etmesinden ve paranın vakfedilmesi durumunda ise şer'î nass mesabesinde sayılan vâkıfın şartlarını yerine getirmekten ibaret olduğu söylenebilir.

Hesap Kitaplarında Yer Alan Murâbaha Problemleri

Çalışmamızın bu kısmında, muhasebeciler tarafından telif edilen matematik kitaplarında, muâmele-i şer'iyenin yeri tespit edilmeye çalışılmıştır. Eserlerde yer alan murabaha problemleri, çözüm yöntemleriyle irdelenerek, Osmanlılardaki muhasebeciler arasında bu konunun ne ölçüde işlendiği ve herhangi bir gelişme olup olmadığı ele alınmıştır.

Konunun işlendiği yedi tane eser tespit edilmiş olup, ilerinde en erken tarihli olanlar, Hacı Atmaca'nın *Mecma'u'l- Kavâ'id*'i³ ile Hamza b. Aslan'ın *Misbâhu'l- Künûz*'udur. Konu, eserlerin konu anlatımlarının tamamlandığı ve bunların problemlerle pekiştirildiği kısımlarında mevcuttur.

İncelenen eserlerle ilgili detaylar aşağıdaki gibi sunulmuştur.

Hacı Atmaca ve *Mecma'u'l- Kavâ'id*: Telif tarihi H. 899 olan ve II. Bayezid'e sunulan Osmanlıların en meşhur Türkçe hesap kitaplarındandır. Köprülü nüshasına göre müellifin elkabından birinin "katip" olduğu anlaşılır.⁴ Bu eserin Koyunoğlu nr. 14016'da kayıtlı bulunan en erken tarihli nüshasıyla (H. 908/M. 1503) alışılmıştır (İhsanoğlu, 1999: 29-31).

Konunun yer aldığı sayfa aralıkları: 134b - 136b. Konu, üç Őık üzere hazırlanan eserin "mesail-i Őetta" adı verilen son Şıkkındaki problemlerin arasında bulunmaktadır.

Hamza Bâli bin Aslan ve *Misbâhu'l- Künûz*: H. 899'da telif edilen ve II. Bayezid'in oğlu Şehzade Mahmud'a sunulan Türkçe bir hesap kitabıdır. Milli Kütüphane A. 2947'de kayıtlı nüsha ile çalışılmıştır. Bu nüsha divani hat ile yazılmış olup, 90 yapraktır. (İhsanoğlu, 1999: 28-29).

Müellifle ilgili herhangi bir bilgi mevcut değildir. Ancak eserin muhasebecilere hitap ettiğini gösteren açık deliller mevcuttur. Örnek:

"Fasl-ı Evvel: Kūsûrat eřkâllerinin beyânındadır. Bunlar da on üç

3 Bu eser Türk dili bakımından incelenmiştir. Bkz. Sezay Özçelik, *Muhyeddin Muhammed'in Mecma'u'l- Kavâ'id Adlı Eseri (Giriş- İnceleme- Metin- Sözlük)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yeni Türk Dili Bilim Dalı, İstanbul 2009.

4 Nüshanın yer numarası : Köprülü nr. 341.

nesnedir ki bilinmesi muhâsib olan kimseye vâcibdir. Bunlara ittıla‘ olmasa, deftere şurû‘ etmesi haramdır.” (Hamza b. Aslan, 8b.)

Konunun yer aldığı sayfa aralıkları: 78b-80a. Konu, iki bab üzere hazırlanan eserin son babının üçüncü şıkkındaki “mesâil-i şettâ” adı verilen problemlerin arasında bulunmaktadır.

3.Matrakçı Nasuh ve *Umdetü’l- Hisâb*: Matrakçı Nasuh’un H. 940’ta telif ettiği Türkçe eseridir. Çalışmamızda eserin Nuruosmaniye nr. 2984’te kayıtlı nüshası kullanılmakla beraber, AntalyaTekelioğlu nr. 678 nüshasından da zaman zaman faydalanılmıştır.⁵

Konunun yer aldığı sayfa aralıkları: 194b-195b (Tekelioğlu nr. 678), 162b- 163b (Nuruosmaniye nr. 2984)

Konu, mütenevvi‘ meseleler başlığı altında işlenen problemlerde yer almaktadır.

3-Hacı Muhammed el-Akpınari ve *Şems-i Leylan*: Müellif, Kanunî’nin oğlu Şehzade Mustafa’nın mehter alayında bulunduğu bir dönemde eserini telif etmiştir. *Şems-i Leylan* isimli Türkçe eserin telif tarihi H. 953’tür. Tek nüshası olan İzmir nr. 26756’da kayıtlı nüshası ile çalışılmıştır. H. 12. asra ait olan bu nüsha, nesih stil ile yazılmış olup, 40 yapraktır (İhsanoğlu, 1999: 98).

Eserin dibacesinden, müellifinin mehterhan-ı hayme muhasibi olduğu anlaşılmaktadır. (Akpınari, 1b.)

Konunun yer aldığı sayfa aralıkları: 33a-34a.

⁵ İstinsah tarihleri sırasıyla H. 967/ M. 1560 ve H. 946/ M. 1540’tır. (İhsanoğlu, 1999: 72-73).

1. Sadi b. Halil ve *Miftâhu'l- Müşkilât fi'l- Hisâb*: Kanuni devri muhasebecilerinden olan Sadi b. Halil *Miftâhu'l- Müşkilât fi'l- Hisâb* isimli Türkçe eserini H. 956'da telif etmiştir. Eserin Milli Kütüphane FB 130/1'de kayıtlı nüshası, müellif nüshasından H. 956'da istinsah edilmiştir. Çalışmamızda kullanılan bu nüsha divani hatla yazılmış olup, 309 yapaktır (İhsanoğlu, 1999: 63).

Konunun yer aldığı sayfa aralıkları: 272b-275b.

Konu, eserin tetimmesindeki problemler arasındadır.

4. Mustafa el- İstanbulî ve *Madenü'l- Esrâr*: Katip Çelebi'nin talebesi olan Mustafa el- İstanbulî'nin, *Madenü'l- Esrâr fi İlmi'l- Hisâb* isimli Türkçe eseri H. 1030 yılında telif edilmiştir. Eserin üç nüshası günümüze gelmiş olup, biri telif edildiği yılda istinsah edilmiştir. Ancak çalışmamızda, bu konunun daha anlaşılır olduğu ve H.12. asırda istinsah edilen Şehid Ali Paşa nr. 1995'te kayıtlı nüshası kullanılmıştır. Bu nüsha nesih hatla yazılmıştır ve 99 yapaktır. (İhsanoğlu,1999: 123-124).

Konunun yer aldığı sayfa aralıkları: 46b-49b.

5. Kâtib-i Müşahere ve *Kenâniye Risâlesi*: Aylık muhasebecisi olduğu anlaşılan ve asıl ismi Yusuf b. Muhammed olan Katib-i Müşâhere'nin *Kenaniye* isimli Türkçe eseri, on bir nüshası ile günümüze ulaşmıştır. Çalışmamızda, eserin en erken tarihli nüshası kullanılmıştır. Şehid Ali Paşa, nr. 1979'da kayıtlı bu nüsha, talik yazı ile 89 yaprak olup, H. 11 asrın başında istinsah edilmiştir (İhsanoğlu,1999: 152-153).

Konunun yer aldığı sayfa aralıkları: 65b-67a.

Bazı eserlerde bu konu oldukça benzer şekilde işlendiğinden,

eserler gruplandırılarak analiz edilmiştir. Hacı Atmaca ve Hamza b. Aslan'ın eserleri bir grup, *Şems-i Leylan* ve *Ken'âniye Risalesi* başka bir grup, Matrakçı Nasuh ve Mustafa İstanbulî'nin eserleri bir başka grup olarak ele alınmıştır. Sadi b. Halil'in eserine ise bağımsız olarak değinilmiştir.

Konunun detaylarına geçmeden önce, problem çözümlerinin anlaşılması için gereken ön bilgiler şöyle sunulabilir:

1 akçe (dirhem) = 8 pul , 1 pul = sümün dirhem = 0,125 akçe

1 akçe = 100 mangır , 1 mangır = 100 şair , 1 şair = 100 hardal

Tarh etmek: Gerek tam sayı gerekse de ondalık sayının 10 ve kuvvetlerine bölünmesi gerektiği durumda, bölme işlemi yapmaksızın, bölenin kuvveti adedince bölümün basamaklarını sondan eksiltmek ve ortaya ondalık sayının çıkması durumunda tam ve kesirli basamakları işaretlerle ayırmak.

Problemlerin çözümünde genellikle çarpma işlemi, 10'a, 100'e ve 1000'e bölme işlemlerinden biri takip eder. Ancak müellifler, bu bölme işlemlerini zihinden yaptığı için çarpma işleminin sonucunda, ardından yapılması gereken bölme işleminin sonucunu yazmışlardır.

Metinlerde, tarafımızca yapılan bazı düzeltmeler veya ilaveler [] şeklinde parantez içine alınmış, varak numaraları ise koyu renk parantezler ile [] gösterilmiştir.

a. Hacı Atmaca ve Hamza b. Aslan'ın Eserlerinde Murâbaha Problemleri

Bu konu, iki eserde tıpa tıpa aynı şekilde işlenmiştir. Problemlerin tümünde, 1725 akçenin nemalandırılması söz konusudur.

Öncelikle 1725 akçe, “onun on bir hesabı üzere” yani %10’luk orana göre istirbah edilmiştir. Ancak, tıpkı bileşik faizde olduğu gibi, elde edilen rıbh anaparadan çekilmeyip, ikinci ve üçüncü yılda da paranın işletilmesine devam edilmiştir.

Bir yıl sonunda, iki yıl sonunda ve üç yıl sonunda elde edilen miktar ondalıklı sayılar şeklinde yazıldığından, her bir meblağda virgüllerin yerine dikkat çekilmiştir.

1725 akçenin “onun on bir hesabı”na göre istirbahında, öncelikle 1725 akçe, 11 ile çarpılır. Daha sonra, elde edilen değerin 10’a bölünmesi gerekmektedir. Ancak bu durumda bölme işlemi yapılmaz, sadece sayının son basamağı ayrılır. Cevap 1897,5 olur.

$$\frac{1725 \times 11}{10} = 1897,5$$

Sorunun devamında bu değer, aynı oran doğrultusunda bir yıl daha işlem görmektedir. Bu durumda 1897,5 sayısı 11 ile çarpılır. Elde edilen değer 100’e bölünmez, sadece sayının sondan iki basamağı ayrılır. Bunun bir basamağı 1897,5’te bulunan bir tane ondalık kesirli basamaktan, diğeri ise “onun on bir hesabı”ndaki 10’dan ötürüdür. Cevap, 2087,25 olur.

$$\frac{1897,5 \times 11}{10} = 2087,25$$

Daha sonra, bu değer, aynı oran doğrultusunda bir yıl daha işlem görmektedir. Bu durumda 2087,25 sayısı 11 ile çarpılır. Elde edilen sayının sondan üç basamağı ayrılır. Bunun iki basamağı 2087,25’te bulunan iki tane ondalık kesirli basamaktan, diğeri ise “onun on bir

hesabı”ndaki 10’dan ötürüdür. Cevap, 2295, 975 olur.

$$\frac{2087,25 \times 11}{10} = 2295,975$$

Daha sonra bir takım önerilerde bulunulmuştur: Mesela, 1725 akçenin sorudaki oran “on’un on bir buçuk ”olduğu zaman 11,5 ile “on’un on iki ” olduğu zaman ise 12 ile çarpılması gerekmektedir. Bu hususlara değinilmiştir ancak bunlara örnek verilmemiştir. Ayrıca virgüllerin yerinin, kesirli basamaklara bağlı olarak tespit edilmesi gerektiğine dikkat çekilmiştir. Bir yıllık meblağ için bir basamak, iki yıllık meblağ için iki basamak ve üç yıllık meblağ için üç basamak ayırma durumunun genel bir kural olmadığı vurgulanmıştır.

Çarpma işlemi bilmeyenler için bir yöntemden daha bahsedilmiştir. Burada 1725 akçenin altına yüzler basamağı hizasından başlanarak 1725 sayısı yazılır ve bu ikisi toplanır. Sonuç 18975 olur. Anapara kaç basamaklı sayı ise o kadar basamak sol taraftan ayrılır. Bu durumda cevap 1897,5 olur. Fakat bu yöntem, sadece %10’luk oranlar için geçerlidir.

Yine çarpma bilmeyenler için, %15 ya da %20’lik oran söz konusu olduğunda bir yıl sonra paranın ulaştığı değer, %10’luk oran için bulunan rıbhın değeri yardımıyla anlatılmıştır. “on’un on bir hesabı” üzere paranın bir yıl sonra ulaştığı değer olan 1897,5’ten anapara olan 1725 çıkarılarak, rıbh miktarının bulunacağı ifade edilmiştir. Bu değer yarısı 1897,5 ile toplandığında %15 ve bu değer tamamı 1897,5 ile toplandığında ise %20’lik orana göre nemalandırılmış miktar olacağı belirtilmiştir.

$$\frac{1725 \times 11,5}{10} = 1897,5 - 1725 + 1897,5$$

$$\frac{1725 \times 12}{10} = 1897,5 - 1725 + 1897,5$$

Açıklamalar bunlardan ibaret olup, bunlarla ilgili işlemlerin detayları da sonuçları da zikredilmemiştir. İşlemleri özgün metinde de biçimsel olarak görmek mümkün değildir. Ve konu böylece noktalanmıştır.

Hamza b. Aslan'ın eserinden yapılan alıntı yardımıyla, müelliflerin üslubunu aşağıdaki şekilde görmek mümkündür.⁶

“**[78b] Mes’ele 24:**Eğer su’âl etseler ki bin yedi yüz yigirmi beş akçe[y]i **[79a]** on’ın on bire mu’âmele-i şer’î ider olsalar ve her yıl ribhun içinden ihrâc etmeyüb, bile mu’âmele etseler ol meblağ bir yılda ne mikdâr olur ve üç yılda ne mikdâr olur deseler ve eğer bunun bir yıllığun beyân etmek hod kâfidür ve bunu sene-i selâseye iletmek ne lâzımdı, demek fikr olunursa, bilgil ki her yılının tafsîlinde bir hâlet vardır ki sene-i selâseye dek beyân olunmasa bâkîsi feth olmaz. Zîrâ ki sâl-i evvelde bir hâne tarh olunur ve sâl-i sânde ki iki hâne tarh olunur ve sâl-i sâlisde üç hâne tarh olunur. Pes bunların hâli sene-i selâseye varınca bi-temâmihî ma’lûm olur. Min ba’d bâkîsinün tafsîline ihtiyâc [kalmaz] bu anlara mikyâs olur.

Pes imdi gerekdür ki sen dahi bu bin yedi yüz yigirmi beşi şöyle yazasın: **1725**

⁶ Aynı örnekler Hacı Atmaca'nın Mecmau'l-Kavaid isimli eserinde de bulunmaktadır. Bkz. Koyunoğlu nr. 14016, varak no: 122a- 123b.

Ve bunı on bir adede darb idesin, bu hâsıl olur: 1897,5. Ve bu hâsıl-ı darbutun bir hânesin tarh idesin ki her on adedi on bire ola, [bu] bir yıllıkdur.

Ve eğer iki yıllığıun dahi bulmak dilersen, yine bu bin sekiz yüz doksan yedi buçuğı şöyle yazasın: **1897,5**

11

Ve bunı dahi kezâlik yine on bir adede darb idesin, bundan dahi bu hâsıl olur: 2087,25. Ve bu hâsıl-ı darbutun dahi iki hânesin li-ecli'l-küsûr tarh idesin ki bir hânesi asıl meblağı olan nısf dirhem içündür. Bu dahi iki yıllıkdur.

Ve eğer üç yıllığıun dahi bulmak dilersen iki bin seksen yedi dirhemi ve rub' dirhemi dahi şöyle yazasın: **2087,25**

11

Ve bunı dahi yine on bire darb idesin, bu hâsıl olur: 2295, 975. Ve bu hâsıl-ı darbutun dahi üç hânesin li-ecli'l-küsûr tarh idesin ki bunun dahi iki hânesi asıl meblağdan olan rub' dirhem içündür ve bir hânesi dahi yine her on adedi on bire [79b] olmak içündür.

Pes bu dahi ma'lûm oldu ki bin yedi yüz yigirmi beş akçe on[ı] on bire mu'âmele-i şer'î olur olsa sâl-i evvelde bin sekiz yüz doksan yedi dirhem ve nısf dirhem olurmuş. Ve sâl-i sânde iki bin seksen yedi dirhem ve rub' dirhem olurmuş. Ve sâl-i sâlisde dahi iki bin iki yüz doksan beş dirhem ve heft sümün dirhem ve 'öşr dirhem olurmuş.

Ve eğer zıkr olan meblağun on'ı on bir buçuğa mu'âmele olsa ve yâhud on'ı on ikiye mu'âmele olınsa gerekdür ki sen dahi ol meblağı on bir buçuğa darb idesin. Ve yâhud on ikiye mu'âmele olınsa, on ikiye darb idesin. Ammâ bunun kûsûratınınun istihrâcından sehvden gâyet ihtiyât idesin ki bunun gibi mahaller meşkûk ve müştebeh olur. Zîra

bunda ba‘zı vakit olur ki kûsûr bir hâne olur ve ba‘zı vakit olur ki kûsûr iki hâne olur ve ba‘zı vakit olur ki kûsûr üç hâne ve yâhud dört hâne. Pes sen dahi kavâ‘id-i basît üzere istihrâc idüb, tâ‘bîr idesin ki galatdan müstağnî olasın.

Ve bunun bir nev‘i tarîki dahi vardır ki darb bilmeyen evvel bundan âsandır. Meselâ: Bu bin yedi yüz yigirmi beşi yine şöyle yazasın: **1725**

1725

Ve bu bin yedi yüz yigirmi beşün tahtına yine [kendü şeklün]⁷ aşerât tahtında ibtidâ idüb, yazasın. Ba‘dehû bunu cem‘ idesin bu hâsıl olur: 1897,5. Ve bundan sonra evvel mu‘âmele olan asl-ı mal kaç hâne ise bu cem‘in yesârından tarafından dahi ol mikdâr hânesin addedüb, ibkâ idüb, bâkîsin tarh idesin. İmdi bilgil ki bu tarîk ilâ gayri nihâye hemen on’ı, on bire olanı istihrâc ider.

Ammâ on’ı on bir buçuğa ve yâhud on’ı on ikiye olsa, bu tarîk ile istihrâc olmak **[80a]** mümteni‘dir. Ammâ ana dahi tarîk-i vâzıh budur ki ol asl-ı mâl ki bin yedi yüz yigirmi beşdür, gerekdür ki bu hâsıl-ı cem‘ olan bin sekiz yüz doksan yedi dirhemden ve nısf dirhemden anı tefrîk idesin. Ve bâkî kalanı ki ol rıbhdur, anı tansîf idesin. Ve ol nısf rıbhı eğer bu cem‘a zam idersin, bunun on’ı onbir buçuğa olur. Ve eğer ol rıbh-ı tammı tansîf itmeden bu cem‘a tam zam idersin, ol vakit bunun onı on ikiye olur.” (Hamza b. Aslan, 78b-80a).

b. Sadi b. Halil’in *Miftâhu’l- Müşkilât*’ında Murâbaha Problemleri

Miftâhu’l- Müşkilât, bu konunun en detaylı işlendiği eserdir. Problemler yine 1725 akçe üzerinden kurgulanmıştır. Ancak, bunlar mümkün olduğunca zenginleştirilmeye çalışılmıştır.

⁷ Özgün metinde “şeklün bin” olarak yazılmıştır.

Öncelikle, 1725 akçe “on’un on bir hesabı” üzere, yani %10’luk orana göre muamele edildiğinde, bir yıl, iki yıl ve üç yıl sonrasında elde edilen meblağlar hesaplanmıştır.

$$\frac{1725 \times 11}{10} = 1897,5 \quad \frac{1897,5 \times 11}{10}$$
$$= 2087,25$$

Sonra, 1725 akçe “on’un on bir buçuk hesabı” üzere (%15) muamele edildiğinde; bir yıl, iki yıl ve üç yıl sonrasında elde edilen meblağlar hesaplanmıştır.

$$\frac{1725 \times 11,5}{10} = 1983,75 \quad \frac{1983,75 \times 11,5}{10} = 2281,3125 \quad \frac{2281,3125 \times 11,5}{10} = 2623,5$$

Daha sonra, “on’un on iki hesabı” (%20) üzere muamele edildiğinde; bir yıl, iki yıl ve üç yıl sonrasında elde edilen meblağlar hesaplanmıştır.

$$\frac{1725 \times 12}{10} = 2070 \quad \frac{2070 \times 12}{10} = 2484 \quad \frac{2484 \times 12}{10}$$
$$= 2980,8$$

Bir yıl sonunda elde edilen rıbh miktarı hiçbir durumda çekilmemiş, anaparaya eklenerek muamele işlemine devam edilmiştir. Her bir durumda yapılan çarpma işlemleri ihmal edilmeksizin özgün metinde de gösterilmiştir.

Bunları, yukarıda Hacı Atmaca ve Hamza b. Aslan’ın eserlerinde de görülen ve çarpma işlemi bilmeyenler için öğretilen yöntem izlemektedir. Sadece %10’luk rıbh oranında geçerli olan bu yöntemde, anapara ve rıbhın toplam değeri hesaplanırken önce, 1725 akçenin altına yüzler basamağı hizasından başlanarak tekrar 1725 sayısı yazılır. Ve bunlar toplanarak 18975 sayısına ulaşılır. Anapara kaç basamaklı

sayı ise o kadar basamak sol taraftan ayrılır. Sonuç 1897,5 olur.

Yine çarpma bilmeyenler için, %15 ya da %20'lik oran söz konusu olduğunda bir yıl sonra paranın ulaştığı değer, %10'luk oranda bulunan ribhin değeri yardımıyla anlatılmıştır. Buna göre “on'un on bir hesabı” üzere paranın bir yıl sonra ulaştığı değer olan 1897,5'ten anapara olan 1725 çıkarılmak suretiyle ribh miktarı bulunur. Elde edilenin yarısı 1897,5 ile toplandığında %15'lik oran ve elde edilenin tamamı 1897,5 ile toplandığında ise %20'lik orana göre nemalandırılmış miktara ulaşılır.

$$\frac{1725 \times 11,5}{10} = \frac{1897,5 - 1725}{2} + 1897,5$$

$$\frac{1725 \times 12}{10} = 1897,5 - 1725 + 1897,5$$

Böylece, çarpma işlemini gerektirmeyen, sadece toplama ve çıkarma işlemlerinden oluşan hesap teknikleri geliştirilmiştir. Bunlar sadece açıklama düzeyinde kalmış, bunlarla ilgili işlemlerin sonucuna ya da diğer detaylara özgün metinde rastlanmamıştır. Burada da konuya son verilmiştir.

Bazı problemlerin çözümünde (%15'lik oran söz konusu olduğunda) işlem hatalarına rastlandığını belirtmek yerinde olur. Bu problemler ve bir önceki başlıkta ele alınan ve diğer eserlerle ortak olan işlem teknikleri, gereksiz tekrardan kaçınılmak için tarafımızca gösterilmemiştir.

Sadi b. Halil'in eserinden yapılan alıntılar yardımıyla, müellifin üslubunu aşağıdaki şekilde görmek mümkündür.

“Ve on’ı on ikiye mu‘âmele olsa, gerekdür ki sen dahi bu bin yedi yüz yiğirmi [beş] akçe[y]i şöyle yazasın, dahi [274b]on iki akçe ile darb idesin. Sûret-i darb budur:

Bu hâsıl olan [yiğirmi bin yedi yüz]⁸ dirhemün hâne-i âhâdun tarh itdin iki bin yetmiş dirhem bâkî kalur, sâl-i evvelde.

Ve sâl-i sânde gene bu [yiğirmi bin yedi yüz]⁹ yazub, on iki akçe ile darb idesin, sûret-i darb budur:

Ve bu hâsıl-ı darb olan iki yüz kırk sekiz bin dört yüzün iki hânesin tarh idesin, li-ecli’l-küsûr dirhem kalur. Ve bâkî iki bin dört yüz seksen dört deyü, cevâb viresin.

Ve sâl-i sâlisde dahi bu iki yüz kırk sekiz bin dört yüzi şöyle yazasın, dahi on iki akçe ile darb idesin. Sûret budur:

Ve bu hâsıl-ı darbun dahi üç hânesin tarh idesin. Bâkî iki bin dokuz yüz seksen dirhem ve penç sümün dirhem olur deyü, cevâb viresin. Ammâ bunun kûsûratının istihrâcında gâyet ihtiyât gerekdür. Bunun gibi mahaller meşkûk ve müştebeh olur. Zîra bunda ba‘zı vakit olur ki kûsûr bir hâne olur ve ba‘zı vakit olur ki kûsûr [275a] iki hâne olur ve ba‘zı vakit kûsûr üç hâne olur. Ve ba‘zı vakit kûsûr dört hâne vâki‘ olur. Pes sen dahi bu kûsûrı kavâ‘id-i basît üzere istihrâc idüb, tâ‘bîr idesin ki galatdan müstağnî olasın.”

(Sadi b. Halil, 274a-275a).

⁸Özgün metinde “yiğirmi bin yedi yüz yetmiş” olarak yazılmıştır.

⁹ Özgün metinde “iki bin yedi yüz” olarak yazılmıştır.

**c. Şems-i Leylân ve Ken'âniye Risâlesi'nde
Murâbaha İşlemleri**

*Ken'âniye Risalesi'*nde tüm sorular 140000 akçe üzerinden kurgulanmıştır. *Şems-i Leylan'*da ise örnekler değiştikçe, sorulardaki akçenin değerinin değiştiği görülmüřtür¹⁰.

Şems-i Leylan ve *Ken'âniye Risalesi'*nde ilk soru, %10'luk murabaha işleminden elde edilen rıbh miktarının hesabıyla ilgilidir. Problemde sadece rıbh miktarı sorulmuş, işlem sonrasında paranın ulaştığı değer istenmemiştir.

$$\frac{140000 \times 10}{100} = 14000$$

İkinci soru, %12,5'luk murabaha işleminden elde edilen rıbh miktarının hesabıyla ilgilidir.

$$\frac{11,25 - 10}{10} = \frac{1,25}{10} = \frac{125}{1000} \quad \frac{140000 \times 125}{1000} = 17500$$

Devamındaki soruda, oran her iki eserde de %15 olarak zikredilmişse de işlemler incelendiğinde, rıbh miktarının %5'lik orana göre elde edilmesi istenmiştir. Başka bir çözüm yolunun da sunulması ihmal edilmemiştir.

$$\frac{10,5 - 10}{10} = \frac{0,5}{10} = \frac{5}{100}$$

Bir sonraki soruda, %20'lik murabaha işleminden elde edilen rıbh miktarının hesabı yapılmış ve bir çözüm yolu daha sunulmuştur

10 Hacı Muhammed Akpınarî, *Şems-i Leylan*, 33b-34a.

$$\frac{12 - 10}{10} = \frac{2}{10} \quad \frac{140000 \times 2}{10} = 28000$$

Alternatif çözüm yollarında, müelliflerin getirdiği yeni bir öneri yoktur. Sadece, hesaplamalarda çarpma ve bölme işlemlerinin sıralaması değişmiştir.

Sonuncu soruda, %30'luk murabaha işleminden elde edilen ribh miktarının hesabı yapılmıştır.

$$\frac{140000 \times 30}{100} = (14000 \times 2) + 14000 = 28000 + 14000 = 42000$$

Problem çözümlerinde sadece ribh miktarı hesaplanmıştır. Bunun anapara ile toplamı bulunmamıştır. Çünkü bir yıl, iki yıl ya da üç yıl sonunda paranın ulaştığı değer problemde sorulmamıştır.

Ken 'âniye Risâlesi''nden yapılan alıntı yardımıyla, müelliflerin üslubunu aşağıdaki şekilde görmek mümkündür.

“Rıbh alınmak üslûbunun envâ‘ın ve kâ‘ide-i muhtelifesin beyân ider.

Meselâ yüz kırk bin akçenün on'ı on bir akçeden ne kadar akçe ribh olur?

Tarîk oldur ki mezbûr akçenün bir hânesi tarh olunub, bâkî on dört bin akçesi ribh olur, deyü cevâb virile. Ber-în misâl :

$$14000,0$$

Ve yâhud mezbûr akçenün on'ı on bir akçe ikişer puldan ne kadar akçe ribh olur?

Tarîk oldur ki, mezbûr akçe[y]i yazup [66a] bir pul yüz yigirmi beşdür ana darb idüb, hâsıl-ı darbun pul için üç hânesi tarh olunub, on yedi bin beş yüz akçe ribh olur, deyü cevâb virile. Misâl :

$$\begin{array}{r} 140000 \\ 125 \\ \hline 700000 \\ 280000 \\ 140000 \\ \hline 17500,000 \end{array}$$

Ve yâhud mezbûr akçenün [on'ı on buçuk]¹¹ akçe[den] ne kadar rıbh olur?

Tarîk oldur ki mezbûr akçenün [iki]¹² hânesi tarh olunub, ba‘dehû tansîf olub, yedi bin akçe rıbh olur, deyü cevâb virile. Ber-în misâl:

$$\begin{array}{r} 1400,00 \\ \hline [7000] \end{array}$$

Ve yâhud mezbûr akçe[y]i beşe darb eyleyüb, hâsıl-ı darbun [66b] iki hânesi tarh olub, yedi bin akçe rıbh olur, deyü cevâb virile. Ber-în misâl:

$$\begin{array}{r} 140000 \\ 5 \\ \hline 7000,00 \end{array}$$

Ve yâhud mezbûr akçenün on'ı on ikiden ne kadar akçe rıbh olur?

Tarîk oldur ki mezbûr akçe[y]i ikiye darb idüb, hâsıl-ı darbun bir hânesi tarh olub, yiğirmi sekiz bin akçe rıbh olur deyü, cevâb virile. Ber-în misâl:

¹¹ Özgün metinde “on'ı on bir” olarak yazılmıştır.

¹² Özgün metinde “bir” olarak yazılmış, işlem de olarak gösterilmiştir.

$$\begin{array}{r} 140000 \\ \underline{\quad 2} \\ 28000,0 \end{array}$$

Ve yâhud mezbûr akçe[y]i yazub, ba‘dehû taz‘îf idüb, bir hânesi tarh olunub yiğirmi sekiz bin akçe rıbh olur, deyü cevâb virile. Ber-în misâl:

$$\begin{array}{r} 140000 \\ \underline{28000,0} \end{array}$$

Ve yâhud mezbûr akçenün on’ı on üç akçeden ne kadar [67a] rıbh olur?

Tarîk oldur ki mesfûr akçe[y]i taz‘îf idüb, ba‘dehû asıl ile cümle olub, bir hânesi tarh olunub, kırk iki bin akçe rıbh olur, deyü cevâb virile. Ber-în misâl:

$$\begin{array}{r} \underline{140000} \\ \underline{280000} \\ 42000,0 \quad ,, \\ \quad \quad \quad ,, \end{array}$$

(Katib-i Müşahere, 65b-67a).

d. Madenü’l-Esrâr’da Murâbaha Problemleri

Eserde bu konu, dokuzuncu babda, yani mütenâsibü’l-erba‘a ile çözülemeyen suretlerde ele alınmaktadır. Bu suretlerin birinci faslı, gurema taksimine tahsis edilmiştir. İkinci faslında ise muâmelât alt

Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi Temmuz 2017 (13)

başlığı yer almaktadır. Ve konu gümrük hesapları ile devam etmektedir (Mustafa İstanbulî, 40a, 46b-49b).

İlk sorularda 20000 akçenin, önce %10'luk, sonra %15'lik, daha sonra da %20'lik istirbahından elde edilen rıbh miktarları hesaplanmıştır.

$$\frac{20000 \times 1}{10} = 2000$$

$$\frac{20000 \times 1,5}{10} = 3000$$

$$\frac{20000 \times 2}{10} = 4000$$

“Meselâ, yiğirmi bin akçenün on'ı on birden bir yılda rıbhı ne mikdâr olur, deyü su'âl olındukda, tarık budur ki mezkûr yiğirmi bin akçeyi yazub, bir hânesin tarh idesiz. Meselâ:

2000,0

Ba'dehû cevap viresiz, yirmi bin akçenin bir yılda rıbhı iki bin akçe olur.

Nev'-i diğer: Meselâ, giru mezkûr yiğirmi bin akçenün bu kez on'ı on bir buçukdan bir yılda rıbhı ne mikdâr olur, deyü su'âl olındukda, mezkûr yiğirmi bin akçeyi yazub, bir buçuğa darb idesiz. Meselâ:

$$\frac{20000}{1,5} = 3000,00$$

Pes, bu srette bir hâne buçuk in ve bir hâne on'ı on bir olmak in tarh olunmuşdur.”

Problem, % 20'lik rıbh oranı ile yapılan hesaplar ile devam

eder. (Mustafa İstanbulî, 46b-47a).

%30 ve %35'lik oranlar söz konusu olduğunda ise çözüm için gerekli aşamalara kısaca temas edilmiş ve işlemler gösterilmeksizin bu problemlere son verilmiştir.

Bir sonraki problem, 1725 akçenin %10'luk istirbahı ile ilgilidir. Yıl sonlarında elde edilen rıbh, anaparadan çekilmeksizin işlem görmeye devam etmiş ve her yıl sonunda paranın ulaştığı miktar hesaplanmıştır. Tüm bunlara ait işlemlerin gösterimi, özgün metinde de eksiksiz bir biçimde yer almaktadır. (Mustafa İstanbulî, 47a-48a).

Bu problem için daha eski kitaplardan ilham alındığına şüphe yok gibidir. Üslub bakımından da incelendiğinde, burada Matrakçı Nasuh'un eserinden faydalanıldığı söylenebilir. (Matrakçı Nasuh, 162b-163b).

İlk yıl sonunda paranın ulaştığı değer hesabı şöyledir:

Madenü'l-Esrâr

“[47a]Nev'-i diğەر: Meselâ, bin yedi yüz yığirmi beş akçe[y] i üç yıla dek on'ı on bire mu'âmele-i şer'iyeye ider olsan ve her yılun [47b] rıbhun içinden ihrâc etmeyüb, bile mu'âmele olsa ol mâl sene-i evvelde ve sene-i sâniyede ve sene-i sâlisede ne mikdâr akçe olur, deyü su'âl olındukda, tarîk budur ki asl-ı mâlı madrûb ve on biri madrûbun fih idüb, darb idesiz. Ba' dehû hâsıl-ı daribun bir hânesin tarh idesiz, her on adedi on bire olmak için. Ber-în misâl :

1725

11

1897,5 “

Umdetül - Hisab

“[162b] Meselâ, bin yedi yüz yiğirmi beş dirhemi, onun on bire muâmele-i şer‘iyye ider olsan ve her yıl rıbhun içinden ihrâc itmeyüb, bile muâmele olsa, ol mal, sene-i evvelde [163a] ve sene-i sâlide ve sene-i sâlisde ne mikdâr olur?

Ve hem bunun sene-i vâhidün beyân etmek hod kâfidir, sene-i saliseye iletmek ne lâzım diseler, bunların her senesinün tafsîlinde bir hâlet var, sene-i sâliseye değın beyân olmayınca bâkîsi feth olunmaz. Zira eğer sâl-ı evvelde bir ve sâl-ı sâlide iki ve sal-ı sâlisde üç hane tarh olunur. Eyle olsa tarîk budur ki asl-ı mâlı madrûb ve on bir dirhemi madrubûn fih idüb, darb idesin. Bade’ d-darb, hâsıl-ı darbutun bir hânesin tarh idesin, her on adedi, on bire olmak içün. Sûret-i darb-ı sâl- evvel:

$$\begin{array}{r} 1725 \\ 11 \\ \hline 1897,5 \end{array} \text{“}$$

İkinci yıl sonunda paranın ulaştığı değer şöyle hesaplanır:

<p>“[47b] Ba‘dehû, bu hâsıl-ı darbı madrûb ve yine on bir adedi madrûbun fih idüb, darb idesiz. Ba‘dehû bu def‘a hâsıl-ı darbun iki hânesini tarh idesiz, bir hâne asl-ı mâldan nısf dirhem ecliçün ve bir hânesi her on adedi on bire olmağıçün.</p> <p>Meselâ :</p> $\begin{array}{r} 18975 \\ \underline{11} \\ 2087,25 \text{ “} \end{array}$	<p>“[163a] Bundan sonra bu hâsıl-ı darbı madrûb ve on bir adedi madrûbun fih idüb, darb idesin dahi hâsıl-ı darbun bu defa iki hânesin tarh idesin, bir hane asl-ı malda nısf dirhem ecliçün ve bir hânesi her on ‘adedi, [163b] on bire olmak içündür, sûret-i darb-ı sâl-ı sâni:</p> $\begin{array}{r} 18975 \\ \underline{11} \\ 2087,25 \text{ “} \end{array}$

Üçüncü yıl sonunda paranın ulaştığı değer şöyle hesaplanır:

Madenü'l-Esrâr

Umdetü'l-Hisâb

<p>“[47b] Ba‘dehû, yine hâsıl-ı darbı madrûb ve on bir ‘adedi madrûbun fih idüb, darb idesiz. Ba‘dehû bu def‘a hâsıl-ı darbutun üç hânesin tarh idesiz, iki hâne asl-ı [malda] rub‘ dirhem olduğı için ve bir hâne her on ‘adedi on bire olmak için. [48a]Meselâ:</p> $\begin{array}{r} 2087,25 \\ 11 \\ \hline 2295,975 \end{array}$ <p>Pes imdi, ma‘lûm oldu ki mezkûr asl-ı mâl olan bin yedi yüz yigirmi beş akçe, sâl-i evvelde bin sekiz yüz doksan yedi akçe ile dört pul ve sâl-i sâniyede iki bin seksen yedi akçe ile iki pul ve sâl-i sâlisde iki bin iki yüz doksan beş akçe ile yedi pul ve on manğır olur imiş.”</p>	<p>“[163b] Ve bu hâsıl-ı darbı yine madrûb ve on bir ‘adedi madrubun fih idüb, darb idesin ve hasıl-ı darbutun bu defa üç hânesin tarh idesin. İki hane asl-ı malda rub‘ dirhem sûreti olduğı için ve bir hânesi her on ‘adedi on bire olmağı için. Sûret-i darb-ı sâl-ı sâlis:</p> $\begin{array}{r} 2087,25 \\ 11 \\ \hline 2295,975 \end{array}$ <p>Pes, malum olundu ki sâl-i evvelde bin sekiz yüz doksan yedi dirhem ve nisf-ı dirhem ve sâl-ı sâniide iki bin seksen yedi dirhem ve rub‘ dirhem ve sâl-sâlisde iki bin iki yüz doksan beş dirhem ve heft sümün dirhem ve ‘öř dirhem olur.”</p>
--	--

Eserde dikkat çeken en önemli husus, bir yıl muamele edilmesi istenen paranın belli bir günden sonra ulaştığı miktarının belirlenmesidir. 160000 akçenin %20'lik orana göre istirbahından 180 gün geçtikten sonra elde edilen rıbh hesaplanırken, önce bir yılda elde edilmesi gereken rıbh miktarı bulunmuştur. Bir yıl 360 gün kabul edilerek, 360 gün için bulunan bu rıbh miktarının 180 günlük kısmı hesaplanmıştır.

$$\frac{12 - 10}{10} = \frac{2}{10}$$

$$\frac{160000 \times 2}{10} = \frac{320000}{10} = 32000$$

$$\frac{32000 \times 180}{360} = \frac{5760000}{360} = 16000$$

“Nev'-i diğ̃er: Meselâ Zeyd Amr'a yüz altmış bin akçe[y]i on'ın on ikiye mu'âmeleye virüb, bu mâbeynde yüz seksen gün geçdikden sonra, mezbûr Amr akçe[y]i hâzır eyleyüb, ol takdîrce mezkûr akçenün yüz seksen günde mu'âmelesi ne mikdar akçe ider, deyü su'âl olındukda, tarîk budur ki evvelâ mezkûr yüz altmış bini yazub, ikiye darb eyleyesiz.

Meselâ:

$$\frac{160000}{2} = 320000$$

Ba'dehû hâsıl-ı darbı mezkur on'a taksîm idesiz. Ber-în sûret:

$$\begin{array}{r} 10 \overline{) 320000} \\ \underline{32000} \end{array}$$

Ba‘dehû, hâric-i taksim, yüz seksen güne darb idesiz. Meselâ:

$$\begin{array}{r} 32000 \\ 180 \\ \hline 5760000 \end{array}$$

Ba‘dehû, hâsıl-ı darbı bir yılun günleri ki üç yüz altmış gündür, ana taksîm idesiz.

Meselâ:

$$\begin{array}{r} 360 \overline{) 5760000} \\ \underline{0016000} \end{array}$$

Ba‘dehû, cevâb viresiz ki yüz altmış bin akçenün yüz seksen günde murâbahası olan on altı bin akçe olur. ” (Mustafa İstanbulî, 48a-48b).

Son probleme gelindiğinde ise rıbh oranının ifade edilmesinde farklılık göze çarpmaktadır. Paranın “on beşin iki akçe dört pul” oranına göre muamele edilmesi istenmiştir. Bu durumda muamele oranı 2,5/15 olur. İlk defa payda, 10’un haricinde bir sayı olmuştur. Ayrıca bu üslub, rıbhın anaparayla toplamına doğrudan ulaşmada elverişli olmayıp, sadece elde edilecek rıbhın hesabında kullanışlıdır.¹³ Yani muâmele oranı diğer eserlerde olduğu gibi bileşik kesir olarak değil, basit kesir olarak ifade edilmiştir.

¹³ Halbuki önceki problemlerde, ister sadece rıbh hesaplınsın ister rıbh ile ana paranın toplamı hesaplınsın, ana para ve rıbhın toplamına doğrudan ulaşmak için çarpılması gereken sayı ifade edilmiştir. Örneğin, %10’luk orana göre muamelenin “on’u on bir hesabı üzere” olarak ifade edilmesi.

İncelenen eserler arasında, sadece bu eserde karşılaşılan bu durum, aslında rıbha doğrudan ulaşmayı kolaylaştırmıştır. Burada anapara olan 165000’in “on beşin, iki akçe dört pul” hesabına göre 185 günlük muamelesinden elde edilecek rıbh miktarı hesaplanmıştır. Öncelikle, söz konusu rıbh oranı yardımıyla anaparadan elde edilen bir yıllık (360 günlük) rıbh miktarı hesaplanmıştır. Ve bu değer önce 185 ile çarpılıp, sonra da 360’a bölünerek, rıbhın 185 günlük kısmı bulunmuştur.

İşlemlerde kolaylık olması için 165000 akçe, rıbh oranı olan 2,5 ile çarpılmak yerine, 250 ile çarpılmıştır. Ve yine bölmede kolaylık sağlaması için 508750000 sayısı 508750000000 olarak yazılmıştır. Bu sayı 360’a bölündüğünde elde edilen bölüm, kendisinden önceki işlemler de göz önüne alındığında, aslında gerçek değerinin 10^5 katıdır. Bu yüzden bölüm olan 1413194444 sayısının sondan beş basamağı ayrılmalıdır. Gerçek değer 14131,94444 olup bu değer, akçenin mangır, şair gibi alt birimleriyle de ifade edilmesi için 14131,94,44,4 şeklinde yazılmıştır.

$$\frac{165000 \times 2,5 \times 10^2}{15} = \frac{41250000}{15} = 2750000$$

$$\frac{2750000 \times 185 \times 10^3}{360 \times 10^3 \times 10^2} = \frac{508750000000}{360 \times 10^5} = 14131,94444$$

Bölme işlemlerine devam edilmesini kolaylaştıran bu teknikler, müellif tarafından kural olarak da zikredilmiş ve tüm işlemler özgün metinde gösterilmiştir.

Bu problem, müellifin üslubuyla aşağıdaki şekilde ifade edilmiştir:

“**Nev‘-i Diğer:** Meselâ: Zeyd Amr’a yüz altmış [beş] bin akçe[y] i on beşin iki akçe ile dört pula mu‘âmeleye virüb, bu mâbeynde yüz seksen beş gün geçdikden sonra, mezbûr Amr akçe[y]i hâzır eyleyüb, ol takdîrce mezkûr akçenün yüz seksen beş günde mu‘âmelesi kaç akçe ider, deyü

su‘âl olındukda, bunu da tarîk-i meşrûh üzere, evvelâ mezkûr yüz altmış [beş] bin akçe[y]i yazub, mezbûr iki akçe ile dört pul şekline darb idesiz. Meselâ:

$$\begin{array}{r} 165000 \\ \underline{[250]} \\ 41250000 \end{array} \quad 14$$

Ba‘dehû, hâsıl-ı darbı mezkûr on beş taksîm idesiz. Meselâ:

$$\begin{array}{r} 15 \quad | \quad 147 \\ \underline{41250000} \\ 2750000 \end{array}$$

Ba‘dehû, hâric-i taksîmi mezkûr yüz seksen beş güne darb idesiz.¹⁵

$$\begin{array}{r} 2750000 \\ \underline{185} \\ 508750000 \end{array}$$

14

$$\begin{array}{r} 165000 \\ \underline{2,50} \\ 41250000 \end{array}$$

Özgün metinde işlem şöyledir:

15Özgün metinde “ve sümün bu kerre darb idesiz” ilavesi vardır.

Ba‘dehû, hâsıl-ı darba üç sıfır-ı zâid vaz‘ idüb, bir yılun günleri ki üç yüz altmış gündür, ana taksîm idisiz. Meselâ:

$$\begin{array}{r} 360 \overline{) 50875000000} \\ \underline{14131,94,44,4} \end{array}$$

Ba‘dehû, hâric-i taksimden mezkûr dört puldan için iki, sıfır-ı zâ‘idden ötürü üç hâne, cümle beş hâne tarh idüb, cevâb viresiz ki mezkur yüz altmış beş bin akçenün yüz seksen beş günde mu‘âmelesi, on dört bin yüz otuz bir akçe ile yedi pul ve [altı]¹⁶ buçuk mangur ve kırk dört şa‘îr ve [kırk] dört hardal olur. Ve sıfır-ı zâ‘id maksûmda yüz altmış aded bâkî kalduğı için vaz‘ olunmuşdur. Zîrâ kâi‘de budur ki maksûmda bir şey bâkî kalsa taksîm-i sahîh olsun için üç sıfır-ı zâ‘id vaz‘ idüb, ba‘dehû hâric-i taksîmden giru tarh idüb, anı pul hisâb idesiz. Ve eğer yine bâkî kalursa, ana i‘tibâr olunmaz. Ve eğer sıfır-ı zâ‘id evvelki taksîmde lâzım olursa anda dahi vaz‘ idüb, ba‘dehû ol zâ‘idden ötürü ikinci taksîmün hâric-i kısmetinde tarh olına. Ve eğer taksîmün ikisinde bile sıfır-ı zâ‘id iktizâ iderse vaz‘ idüb, ba‘dehû taksîm-i sâninün hâric-i kısmetinden altı hâne tarh idüb, anları pul hisâb idesiz. Ve bu suretleri ale‘l-infirâd tasvîr eylemeğe ihtiyâc olmayub, bu zikr olınan iki sûretle kifâyet olındı, anların üzerine kıyâs olına.” (Mustafa İstanbulî, 48b-49a).

Sonuç

Konuya rastlanan ilk eserlerde, tıpkı bileşik faizde olduğu gibi, yıl sonunda elde edilen rıbh (kar) anaparaya katılarak, ilerleyen yıllarda da işletilmeye devam edilmiş ve her bir yıl sonunda paranın ulaştığı değer hesaplanmıştır. Hatta Sadi b. Halil’in eserinde sorular daha da zenginleştirilmiş, bu hesaplar birbirinden farklı üç muamele işlemi için tek tek yapılmıştır.

16 Özgün metinde “beş” olarak geçmektedir.

Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi Temmuz 2017 (13)

Muamele oranında ifade edilen sayılardan biri çarpma işleminde, diğeri, yani 10, bölme işleminde kullanılmıştır. Bölen daima 10 olduğundan, doğru sonucun bulunması için sondan bir basamağın ayrılması yeterlidir. Yeni bir bölme işleminin gösterimine (*Madenü'l-Esrâr* hariç) ihtiyaç bile duyulmamıştır. Ancak çarpma işlemlerinin gösterimi ihmal edilmemiştir.

Problemlerde, vadenin bir yıldan farklı olduğu da görülmüştür. Bir yıl, iki yıl, üç yıl olduğu durumda, işlemlerin nasıl yapıldığı izah edilerek, gösterilmiştir. Üç yılı aşan hesapların da anlatılanlara kıyas edilerek yapılması gerektiği belirtilmiştir.

Kimi eserlerde sunulan hesap teknikleri sayesinde, bu problemlerin çarpma işlemi bilmeyenler tarafından bile çözülmesi mümkün hale getirilmiştir. Paranın %10'luk orana göre istirbahından elde edilecek ribh miktarının hesap edilmesi oldukça kolaydır. Bu ribh miktarının yarısı anaparaya ilave edildiğinde %15'lik, tamamı anaparaya eklendiğinde ise %20'lik orana göre muamele edilen paranın ulaşacağı değer bulunur. O dönemdeki muamelelerde cari olan oranlar da zaten bunlardan ibarettir.

Problemlerde ifade edilen oranlar incelendiğinde, piyasada da uygulaması olan oranlar olduğu görülmüştür. Ancak, *Ken'âniye Risalesi*, *Şems-i Leylan* ve *Madenü'l-Esrâr*'da %30 ve %35'lik oranların yer aldığı bazı problemler yürürlükteki durumu temsil etmemektedir.

Ma'denü'l-Esrâr, bu hususlarda diğeri eserlerden ayrı bir yerde durmaktadır. Öncelikle bu konu, orantılı dörtlü (erba'a-ı mütenâsibe) ile çözülemeyen durumların alt başlıklarından birinde yer almaktadır. Eser, içeriğindeki problemlerin çeşitlilik göstermesi bakımından dikkate değerdir. Problemlerden bazıları, sadece paradan elde edilen ribhın

hesaplanmasıyla ilgiliyken, bazıları ise vadeye göre paranın ulaştığı miktarın hesaplanmasıyla ilgilidir. Bunun dışında, muameleden elde edilen rıbhın belli bir günden sonraki değerinin (günlük faiz) sorulması da ihmal edilmemiştir. Eserde sadece bir soruda, rıbh oranı ifade edilirken geçmişte kullanılan üslubun biraz dışına çıkmıştır. Burada rıbh oranının paydası, ilk kez 10'dan farklı bir biçimde sunulmuştur. Ayrıca, muâmele oranı bileşik kesir olarak değil, basit kesir olarak ifade edilmiştir. Böylece, paydaki sayının paranın miktarıyla çarpımı sayesinde, muameleden elde edilecek rıbh miktarına doğrudan ulaşmak mümkündür. Halbuki geleneksel üslub, muamele sonrasında paranın ulaşacağı değeri doğrudan hesaplatmaya (anapara ve faizin toplamı) elverişlidir. Her ne olursa olsun, yapılan hesapların, günümüzde faiz hesapları için öğretilen aşağıdaki formüllerle uyum içinde olduğu söylenebilir:

F: alınan faiz

n: faiz yüzdesi

A: bankaya yatırılan anapara (kapital)

t: zaman olmak üzere

: nemalandırılmış para olmak üzere:

Tablo 1. Günümüzde ve Osmanlılarda Basit ve Bileşik Faiz Formülleri

		Eski	Yeni
onu on bir hesabı üzere muamele(1 yıl)	Basit	$F = \frac{A}{10}$	$F = \frac{A \times 10 \times 1}{100}$
	Bileşik	$A' = \frac{A}{10} + A = \frac{11 \times A}{10}$	$A' = \frac{A \times 10 \times 1}{100} + A = \frac{110 \times A}{100}$
onu on bir buçuk hesabı üzere muamele (1 yıl)	Basit	$F = \frac{1,5 \times A}{10}$	$F = \frac{A \times 15 \times 1}{100}$
	Bileşik	$A' = \frac{1,5 \times A}{10} + A = \frac{11,5 \times A}{10}$	$A' = \frac{A \times 15 \times 1}{100} + A = \frac{115 \times A}{100}$

Tablo 2. Günümüzde ve Osmanlılarda Faiz Problemi

Eski	Yeni
<p>Yiğirmi bin akçenün on'ı on bir buçukdan bir yılda rıbhı ne mikdâr olur? Yiğirmi bin akçeyi yazub, bir buçuğa darb idesiz.</p> $\begin{array}{r} 20000 \\ 1,5 \\ \hline 3000,00 \end{array}$ <p>Bir hâne buçuk için ve bir hâne on'ı on bir olmak için tarh olunmuşdur.</p>	<p>Yirmi bin TL bir yıllığına %15'ten faize verildiğinde vade sonunda ne kadar faiz getirir?</p>

Güncel faiz hesaplarında, paydası 100 olan kesirlerle çalışılırken, adı geçen eserlerde paydası 10 olan kesirlerle çalışılmıştır. Bu da murabahanın fetva kitaplarındaki üslubunun korunarak hesap kitaplarına yansıdığını ve işlemler ve terminolojide bu etkinin izlenebileceğini bizlere göstermektedir.

Eserlerin telif tarihleri ve vakıf paralarla ilgili tartışmaların seyri göz önüne alındığında, verilen fetvaların söz konusu problemler üzerinde belirleyici olduğu söylenemez. Ebussuud Efendi ve diğer ulemanın

konuyla ilgili tartışmalarının gerek öncesinde gerek sonrasında, bu konu kesintiye uğramaksızın muhasebecilerin matematik kitaplarında işlenmiştir. Halkın sosyal, ekonomik ve kültürel ihtiyaçlarına cevap veren bu müessesenin ve murabaha yönteminin devamının sağlanmasında, konuyla ilgili aritmetiksel ilkeleri öğretmesi hasebiyle, muhasebecilerin matematik kitaplarının da rolü olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Araştırma ve İnceleme Eserleri

Akgündüz, A. (1988). *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*. Ankara : TTK.

Aydın, B. - TAK, E. (2010). *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 1 Numaralı Sicil: (Cilt 1)*. İstanbul : İSAM yayınları.

Barkan, Ö. - Ayverdi, E. (1970). *İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri: 953 (1546) Tarihli*. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti İstanbul Enstitüsü.

Bilmen, Ö. (1949). *Hukuk-ı İslamiyye ve Istılahat-ı Fikhiyye Kamusu* : Cilt 4-5. İstanbul: Bilmen ve Yayınevi.

Çağatay, N. (1971). Osmanlı İmparatorluğunda Riba-Faiz Konusu, Para Vakıfları Ve Bankacılık. *Vakıflar Dergisi*, 9, 39-56.

Dağdaş, Y. - Berktaş, Z. (2010). *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 5 Numaralı Sicil: Cilt 3*. İstanbul: İSAM yayınları.

Gözübenli, B. (1994). Türk Hukuk Tarihinde Vakıf Mallarının Faizli İşletilmesi Hakkında Tahlili Bir Değerlendirme. *IX. Vakıf Haftası* ve Ebussuud Efendi'nin Hukuk Anlayışı Üzerine Bazı Değerlendirmeler. *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4 (7-8), 33-58.

Kitabı, 51-72.

İhsanoğlu, E. (1999). *Osmanlı Matematik Literatürü Tarihi*: Cilt 1. İstanbul: IRCICA.

Kaynakça

a. Yazma Eserler

Hacı Atmaca, *Mecma 'u'l- Kavâ'id*, Koyunoğlu nr. 14016.

Hacı Muhammed el-Akpınari, *Şems-i Leylan*, İzmir nr. 26756.

Hamza Bâli b. Aslan, *Misbâhu'l- Künûz*, Milli Kütüphane, A. 2947.

Matrakçı Nasuh, *Umdetü'l- Hisâb*. Antalya Tekelioğlu nr. 678-Nuruosmaniye nr. 2984.

Mustafa el- İstanbulî, *Madenü'l- Esrâr*, Şehid Ali Paşa 1995 - 1996.

Sadi b. Halil, *Miftâhu'l- Müşkilât fi'l- Hisâb*, Milli Kütüphane FB 130/1.

Yusuf b. Muhammed (Kâtib-i Müşâhere), *Risâle-i Ken 'âniye*, Şehid Ali Paşa 1979.

Koyunoğlu, H. (2008). Para Vakıfları: Muhasebe Defterlerine Göre 17. Yüzyıl İstanbul Uygulaması. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 8(1), 253-303.

Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi Temmuz 2017 (13)

Kurt, İ. (1996). *Nazariyatta ve Tatbikatta Para Vakıfları*. İstanbul: Ensar Yayınları.

Okur, K. (2005/1-2). Para Vakıfları Bağlamında Osmanlı Hukuk Düzeni ve Ebussuud Efendi'nin Hukuk Anlayışı Üzerine Bazı Değerlendirmeler. *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 4 (7-8), 33-58.

Özcan, T. (2003). *Osmanlı Para Vakıfları, Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği*. Ankara: TTK.

Özçelik, S. (2009). *Muhyeddin Muhammed'in Mecma'u'l- Kavâ'id Adlı Eseri (Giriş- İnceleme- Metin- Sözlük)*, (Yayınlanmamış doktora tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Pamuk, Ş. (1999). *Osmanlı İmparatorluğunda Paranın Tarihi*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Muhasebe Tarihine İlgili Giderek Artıyor

Bundan yirmi yıl önce, bir çok muhasebe meslek odasında muhasebe müzesi kurma isteğinin olacağı, bir çok üniversitede yüksek lisans programlarında muhasebe tarihi derslerinin okutulacağı, muhasebe tarihi ile ilgili yüksek lisans tezlerinin yazılacağı, muhasebe tarihi konferanslarının verileceği, bir çok meslektaşın muhasebe tarihi araştırmalarına katılma arzusunu göstereceği söylenemezdi. Türklerin tarihlerine olan düşkünlüğü bu konudaki gelişmeleri etkileyen önemli faktörlerden olmuştur. Akademisyenler de kendilerine düşeni yapmışlar ve Türk kayıt kültürünü araştırma çabası içinde olmuşlardır. Ama konu o kadar geniş ve o kadar derindir ki, şimdiye kadar yapılan yüzlerce araştırma sadece öncü niteliğindedir. Türklerin, Göktürklerden, Uygurlardan Orta Doğu'ya, Ön Asya'ya ve daha sonra doğu Avrupa'ya uzanan coğrafyada var olmaları, Orta Doğu'da önce Selçukluların, sonra batıya yönelen Osmanlıların yarattıkları kayıt kültürü, giderek daha fazla dikkatini çekmektedir. Son yirmi yıldır, batı araştırmacılarının Orta Doğu kayıt kültürü ile ilgilerinin artması bunu göstermektedir.

MUFTAV'ın işlevi, muhasebe ve finans tarihi araştırmalarını teşvik etmek ve daha çok araştırma yapılmasına yardımcı olmaktır. Araştırmacılara yardımcı olmak açısından şu ana prensibi tekrarlamakta yarar vardır : Muhasebe bir hizmet sektörüdür. Ekonomiye, ekonominin bir parçası olan işletmelere hizmet verir. Ev idaresine kadar girer. Muhasebe tarihi de, hizmetin verildiği dönemde muhasebenin görevini ne ölçüde yerine getirdiğini saptamaya çalışır ve değerlendirir. Yani tarihte muhasebenin başarısını ölçer..

Muhasebenin geleceğini, geçmişte aramak gerekiyor...